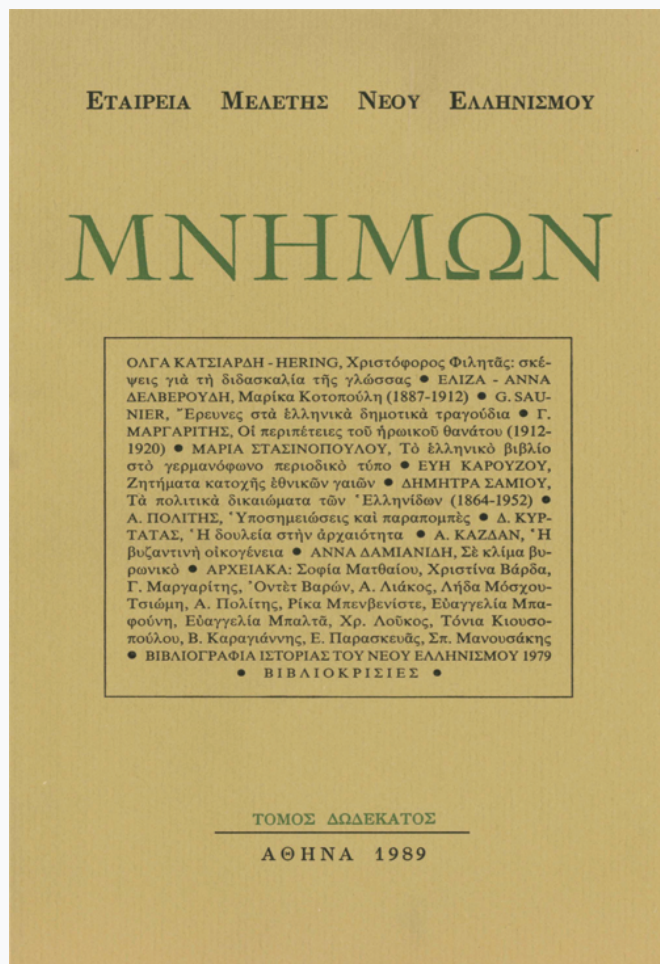

Μνήμων

Τόμ. 12 (1989)

ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΚΑΤΟΧΗΣ ΕΘΝΙΚΩΝ ΓΑΙΩΝ (1833-1871)

ΕΥΗ ΚΑΡΟΥΖΟΥ

doi: [10.12681/mnimon.409](https://doi.org/10.12681/mnimon.409)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΚΑΡΟΥΖΟΥ Ε. (1989). ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΚΑΤΟΧΗΣ ΕΘΝΙΚΩΝ ΓΑΙΩΝ (1833-1871). *Μνήμων*, 12, 149-161.
<https://doi.org/10.12681/mnimon.409>

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΚΑΤΟΧΗΣ ΕΘΝΙΚΩΝ ΓΑΙΩΝ (1833-1871)

Ἡ σύγχρονη ἑλληνικὴ ἱστοριογραφία, στὸ βαθμὸ πού ἔχει ἀσχοληθεῖ μὲ τὸ ζήτημα τῆς ἐθνικῆς γῆς, ἔχει διατυπώσει ὁρισμένες θέσεις σχετικὰ μὲ τὰ προβλήματα πού ἔθεσε ἡ ὑπαρξὴ ἐθνικῆς γῆς γιὰ πενήντα χρόνια στὰ πλαίσια τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους.

Τὰ κύρια σημεία τῶν θέσεων αὐτῶν εἶναι:

1) Ἡ ἐθνικοποίηση τῆς πρώην τουρκικῆς γῆς ἀμέσως μετὰ τὴν Ἐπανάσταση ἀπέκλεισε τὴ γῆ αὐτὴ ἀπὸ τὸ ἐμπορευματικὸ κύκλωμα.

2) Ἡ σχέση καλλιεργητῶν ἐθνικῆς γῆς μὲ τὴ γῆ αὐτὴ ἦταν σχέση ἐνοικίωσης. Βέβαια πολλὲς φορὲς ὁ ὅρος ἐνοίκιο χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ δηλωθεῖ γενικὰ μιὰ χρηματικὴ καταβολὴ γιὰ τὴ χρῆση τῆς γῆς καὶ ὄχι ἀπαραίτητα ἡ διαδικασία καὶ ἡ σχέση τῆς ἐνοικίωσης. Ὅμως ὅταν δὲν διευκρινίζονται οἱ συμβάσεις στὴ χρησιμοποίησιν τοῦ ὅρου αὐτοῦ, ὁ ἀναγνώστης παραπέμπεται συχνὰ στὴν ἐνοχικὴ σχέση τῆς ἐνοικίωσης.

3) Ἡ ἔλλειψη τίτλων κυριότητος ἦταν ἓνα σοβαρὸ ἐμπόδιο στὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐνυπόθηκας πίστεως τόσο στὰ πλαίσια δανεισμοῦ τῆς Ἐθνικῆς Τράπεζας ὅσο καὶ στὸν ἰδιωτικὸ δανεισμό.

Σὲ μιὰ πρώτη προσέγγισιν τῶν ζητημάτων πού θέτουν οἱ παραπάνω θέσεις, μὲ σκοπὸ νὰ ἀνιχνευτεῖ ἡ βαρύτητα τῶν προβλημάτων πού ἔθεσε ἡ ὑπαρξὴ ἐθνικῆς γῆς, θὰ πρέπει νὰ μελετήσῃ κανεὶς τὴν σχέση τῶν καλλιεργητῶν μὲ τὴ γῆ αὐτὴ καὶ συγκεκριμένα τὰ προβλήματα ἀπόκτησης κατοχῆς, ταυτότητας κατόχων καὶ κυρίως δικαιωμάτων ἀλλὰ καὶ συμπεριφορῶν ἐπὶ τῆς κατεχόμενης γῆς. Παράλληλα πρέπει νὰ ἐξεταστεῖ ἡ στάσις τοῦ κράτους ἀπέναντι στὸ ὅλο ζήτημα, ὅπως αὐτὴ φαίνεται ὄχι μόνον ἀπὸ τὴν παρουσία τοῦ μέσα ἀπὸ τὴν νομοθετικὴν διαδικασία ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἀπουσία τοῦ.

Πρὶν προχωρήσουμε στὴν ἐξέτασιν ὁποιοδήποτε ζητήματος θὰ πρέπει νὰ διευκρινίσουμε σὲ ποιὲς κατηγορίες ἐθνικῶν κτημάτων ἀναφέρονται οἱ ἔννοιες *ἐνοικίασις*, *κατοχὴ* καὶ *καταπάτησις*, τίς ὁποῖες θὰ χρησιμοποιήσουμε.

Ἡ βασικὴ διάκρισις πού ἔγινε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς Ἐπανάστασις ἦταν ὁ χωρισμὸς τῆς ἐθνικῆς γῆς σὲ φθαρτὰ καὶ ἄφθαρτα κτήματα. Τὰ φθαρτὰ περιλάμ-

βαναν όλα τα κτήματα που υπόκεινται σε φθορές, όπως οικόιες, μύλοι, εργαστήρια και αργότερα και τις φυτείες, δηλαδή αμπελώνες, ελαιώνες κ.λ.π. Τα άφθαρτα ήταν ή γη που καλλιεργούνταν με δημητριακά καθώς και οι διάφορες φυτείες.

Άλλη διάκριση ήταν αυτή που χώριζε την εθνική γη σε άσκεπη και σε φυτείες. Άσκεπής γη ήταν αυτή που καλλιεργούνταν με μονοετείς καλλιέργειες, ενώ φυτείες ήταν όλες οι εκτάσεις που καλύπτονταν από πολυετείς καλλιέργειες, όπως αμπέλια, σταφιδάμπελοι, ελαιώνες κ.λ.π.

Οι όροι που επικρατούν μετά την ίδρυση του κράτους είναι *έθνικα φθαρτά κτήματα*, *έθνικη γη*, όρος ο οποίος χρησιμοποιείται για να δηλωθεί όχι μόνο το σύνολο των εθνικών γαιών αλλά και ή άσκεπής γη, και τέλος *έθνικοιδιόκτητες φυτείες*.

Η ένοικίαση αφορά μόνο τα έθνικα φθαρτά κτήματα και στηρίζεται σε νόμους που εκδίδονται κατά καιρούς. Γίνεται με δημοπρασία και εκδίδεται ένοικιαστήριο συμβόλαιο το οποίο καθορίζει τις υποχρεώσεις του ένοικιαστή και κυρίως τους όρους καλλιέργειας. Οι ένοικιαστές των κτημάτων αυτών δεν πληρώνουν δικαίωμα επικαρπίας· καταβάλλουν μόνο τη δεκάτη.

Η κατοχή αφορά την άσκεπη γη και τις έθνικοιδιόκτητες φυτείες. Αποκτάται με την άδεια της κυβέρνησης ή και χωρίς αυτήν και υπόκειται στο δικαίωμα επικαρπίας το οποίο καθορίζεται κατά περίπτωση και κυμαίνεται σ' όλο το διάστημα που εξετάζουμε από 10-25%. Η κατοχή, παρόλο που δεν στηρίζεται σε έγγραφη συμφωνία, είναι νόμιμη άκρη και για τις περιπτώσεις που αποκτάται χωρίς άδεια της κυβέρνησης, ενώ το κράτος δεν επεμβαίνει ούτε στις καλλιέργειες ούτε στη γενικότερη συμπεριφορά των κατόχων.

Η καταπάτηση τέλος είναι ή παράνομη ιδιοποίηση εθνικής γης με διάφορους τρόπους και αφορά όλα τα έθνικα κτήματα. Στην περίπτωση αυτή δεν καταβάλλεται δικαίωμα επικαρπίας και αποκτάται τελικά πλήρης κυριότητα επί των καταπατημένων εδαφών.

Από τις τρεις αυτές έννοιες εκείνη με την οποία θα ασχοληθούμε κυρίως είναι ή κατοχή και τα εδάφη τα οποία καλύπτει είναι, όπως είδαμε, ή άσκεπής γη και οι έθνικοιδιόκτητες φυτείες. Οι δύο αυτές κατηγορίες συνιστούν και την πλειοψηφία των καλλιεργουμένων εθνικών γαιών.

Ας ξεκινήσουμε εξετάζοντας πρώτα τη στάση του κράτους από το χῶρο όπου κυρίως αυτό είναι παρόν: τη νομοθεσία.

Όταν ήρθε ή Αντιβασιλεία στην Ελλάδα, πρώτη της μέριμνα ήταν ή διασφάλιση της εθνικής παρουσίας με το διάταγμα του 1833 για την απαγόρευση της εκποίησης παντός είδους εθνικών κτημάτων. Προκειμένου όμως να εφαρμοστεί ένα πρόγραμμα οικονομικής ανόρθωσης, ή Αντιβασιλεία προσέβλεψε στα έθνικα κτήματα, τα οποία από τότε γίνονται το αντικείμενο γύρω από το οποίο αρχίζει να καλλιεργείται μία μυθολογία, εκείνη της ανεξάντλητης πηγής πλούτου, μία μυθολογία ή οποία διατηρείται αμείωτη μέχρι το 1871. Η υπόθεση των εθνικών γαιών για τα δάνεια της Ανεξαρτησίας (1824 και 1825), που ήταν

μία δέσμευση γιὰ τὴ διανομή, καθὼς καὶ ἡ ἐπιθυμία τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους νὰ μὴν ὑποκύψει στὶς πιέσεις τῶν γαιοκτημόνων γιὰ τὴν ἐκποίηση τῆς ἐθνικῆς γῆς, ὥθησαν τὴ βασιλικὴ κυβέρνησις στὴν ἐξεύρεση μιᾶς δικλείδας ἡ ὁποία θὰ ἐπέτρεπε τὴν ἐκποίηση γιὰ τὶς ἀνάγκες τοῦ ταμείου χωρὶς νὰ θίγεται ἡ γενικὴ ἀρχὴ τῆς μὴ διανομῆς. Αὐτὴ ἡ δικλείδα ἦταν ὁ ὅρος *ἐθνικὰ φθαρτὰ κτήματα*, τοῦ ὁποίου τὸ περιεχόμενο διευρύνθηκε. Ἔτσι, ἐνῶ ἀρχικὰ σήμαινε τὰ κτήματα τὰ ὁποία ὑπόκεινται σὲ φθορὰς (μύλοι, χάνια, λουτρά, οἰκίαι κ.λ.π.), σιγὰ-σιγὰ ἐπεκτάθηκε —αὐτὸ εἶχε ἀρχίσει ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς Ἐπανάστασης— ὥστε νὰ περιλαμβάνει ἐκτὸς ἀπ' αὐτὰ καὶ ὅλα τὰ εἶδη φυτειῶν.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη, μία σειρὰ νόμων ἀπὸ τὸ 1834 καὶ ἐξῆς φιλοδοξεῖ νὰ παίξει τὸ ρόλο μίας κοινωνικῆς πολιτικῆς, ἡ ὁποία ὅμως στεγάζει καὶ ἀποπείρει ἀλλαγῶν στὸν δημοσιονομικὸ καὶ οἰκονομικὸ γενικότερα τομέα, ὅπως ὁ νόμος περὶ προικοδοτήσεως (1835), περὶ φαλαγγιτῶν (1838), οἱ διάφοροι νόμοι περὶ ἀποκαταστάσεως ἀγωνιστῶν καὶ προσφύγων κ.ἄ. Τὰ ἀποτελέσματα ὅμως ὅλων αὐτῶν τῶν νόμων εἶναι ἀμφισβητήσιμα, ὅπως δείχνουν οἱ ἀριθμοὶ τῶν συνολικῶν παραχωρήσεων ἀλλὰ καὶ οἱ ἀλλεπάλληλοι συμπληρωματικοὶ νόμοι ποὺ κάθε φορὰ ἐλαφρύνουν τὶς διατάξεις τῶν προηγουμένων γιὰ τὴν ἐπίτευξιν ἐνὸς ἱκανοποιητικοῦ ἀποτελέσματος. Ἄν καὶ δὲν ἔχουν μελετηθεῖ ἀρκετὰ τὰ αἰτία τῆς ἀποτυχίας τῶν περισσοτέρων ἀπὸ τοὺς νόμους αὐτοὺς, μποροῦμε ἐντούτοις νὰ ἐπισημάνουμε τὰ ἐξῆς:

α) ὁ τρόπος διάθεσης ἐθνικῆς γῆς στοὺς περισσότερους νόμους ἦταν ἡ δημοπρασία, τρόπος ποὺ σημαίνει ἀνταγωνισμό περιορισμένου ἀριθμοῦ ατόμων·

β) ἡ διάθεση ἐθνικῆς γῆς γιὰ ἀποκαταστάσεις καὶ ἀποζημιώσεις μποροῦσε νὰ πραγματοποιηθεῖ μόνο ἐπὶ μὴ κατεχομένων γαιῶν. Ἄμεση συνέπεια αὐτοῦ ἦταν ἡ μεταβίβασις τῶν πιστωτικῶν γραμματίων, ποὺ χορηγοῦνταν γιὰ τὴν ἀπόκτηση γῆς, σὲ τρίτους ἔναντι τιμῆματος συνήθως πολὺ χαμηλότερου τῆς ὀνομαστικῆς ἀξίας τῶν γραμματίων.

Τέλος ὁ καθένας ἀπὸ τοὺς νόμους αὐτοὺς πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ στὸ δικό του χρονικὸ καὶ πολιτικὸ πλαίσιο ψήφισής του γιὰ νὰ βρεθοῦν οἱ λόγοι ἀποτυχίας ποὺ ἀφοροῦν τὸν καθένα ξεχωριστά.

Ἡ ἐκκρεμότητα ὡς πρὸς τὴ λύση τοῦ ζητήματος τῆς διανομῆς ἀπὸ τὴ μιὰ καὶ ἡ ἀποτυχία τῶν παραπάνω νόμων ἀπὸ τὴν ἄλλη διατηροῦσαν ἄλυτο τὸ πρόβλημα τῆς ἀποκατάστασης τῶν ἀκτημόνων καὶ τοῦ σχηματισμοῦ μιᾶς τάξης μικροκαλλεργητῶν, σύμφωνα μὲ τὸ βασικὸ προσανατολισμὸ τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους, μὲ ἰδιόκτητο κλῆρο ἀσφαλοῦς κυριότητος. Ἔτσι ἡ διανομὴ τῆς γῆς, γιὰ λόγους ἐξωτερικῆς καὶ ἐσωτερικῆς πολιτικῆς, ὑποκαταστάθηκε ἀπὸ τὴν ἀναγνώριση καὶ ὑποστήριξιν ἀπὸ μέρους τοῦ κράτους τοῦ δικαιώματος τῆς κατοχῆς. Τὸ γεγονός ἐξάλλου ὅτι ἡ ἔγγειος φορολογία καὶ τὸ δικαίωμα ἐπικαρπίας ἀποτελοῦσαν τὰ κυριότερα ἔσοδα τοῦ κράτους, δὲν μποροῦσε παρὰ νὰ ὠθήσει στὴν ἐνθάρρυνση τῆς καλλιέργειας τῶν χέρσων ἐθνικῶν γαιῶν. Ἡ ἐνθάρρυνση αὕτη ἐπαιρνε ἔτσι καὶ τὸ χαρακτῆρα μίας κοινωνικῆς πολιτικῆς γιὰ τὸν κατευασμὸ κοινωνι-

νικῶν ἐντάσεων λόγω τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ ἀκτημόνων, προσφύγων κ.λ.π.

Παρά τὸ γεγονός ὅτι δὲν ἐκδόθηκε ποτὲ κάποιος νόμος ποὺ νὰ διαπραγματεύεται ἀποκλειστικὰ τὴν προστασία τῶν κατόχων καλλιεργητῶν, ἤδη ἀπὸ τὸ 1834 ἡ Ἀντιβασιλεία ἔθεσε περιορισμούς στὶς ἐκποιήσεις ἐθνικῶν γαιῶν. Ἔτσι στὸ διάταγμα τοῦ 1834 γιὰ τὴν ἀποκατάσταση ὧσων εἶχαν λάβει μέρος στὸν Ἀγῶνα μὲ στρατιωτικὴ ἰδιότητα, δίνεται τὸ δικαίωμα ἀπόκτησης ἐθνικῶν γαιῶν μὲ πλήρη κυριότητα «ἀκαλλιεργῆτων μὲν πλὴν καλλιεργησίμων», ὅπως ἀναφέρεται. Στὴν ἴδια ἀρχὴ παραχώρησης, δηλαδὴ ἀκαλλιεργητῶν ἀλλὰ δυναμένων νὰ καλλιεργηθοῦν γαιῶν, στηρίζεται καὶ ὁ νόμος «περὶ παραχωρήσεως ἐθνικῶν γαιῶν εἰς τοὺς φαλαγγίτας» τοῦ 1838 καθὼς καὶ ὁ νόμος «περὶ ἀποικισμοῦ Κρητῶν» τοῦ 1848. Φαίνεται ὅτι οἱ παραπάνω νόμοι δὲν ἦταν ἀρκετὰ σαφεῖς ὡς πρὸς τὸ ποιά ἐθνικὴ γῆ ἔπρεπε νὰ παραχωρηθεῖ, γι' αὐτὸ καὶ δημιουργήθηκαν ἀρκετὰ προβλήματα στὴν ἐξαργύρωση τῶν πιστωτικῶν γραμματίων. Ἔτσι τὸ 1843 δίνεται ἡ ἀναγκαία διευκρίνιση σ' ἓνα ἄρθρο νόμου ποὺ ἀφοροῦσε παράταση τῆς προθεσμίας γιὰ τὴν ἀπόκτηση ἐθνικῶν γαιῶν ἀπὸ τοὺς φαλαγγίτες. Στὸ νόμο αὐτὸ διαβάζουμε: «Θεωροῦντες ἀναγκαῖον νὰ διακριθῇ ὀριστικώτερον τὸ μέρος ἐκεῖνο τῶν ἐθνικῶν γαιῶν, τὸ ὁποῖον ὡς ἀπαιτούμενον διὰ τὴν χρῆσιν τῶν καλλιεργούντων αὐτὸ γεωργῶν, δὲν δύναται... νὰ προσκτηθῇ παρὰ τῶν Φαλαγγιτῶν καὶ τῶν διαθεσίμων ἀξιοματικῶν... ἀπεφασίσαμεν... : τὸ δι' ἐκάστην γεωργικὴν οἰκογένειαν ὡς ἀναγκαῖον εἰς τὴν χρῆσιν αὐτῆς θεωρούμενον μέρος ἐθνικῶν γαιῶν εἶναι τὸ παρ' αὐτῆς συνήθως καλλιεργούμενον μέχρι τεσσαράκοντα μὲν στρεμμάτων, ἀνίσως εἶναι ποτιστικαὶ γαῖαι, ὀγδοήκοντα δέ, ἀνίσως εἶναι πεδιναὶ μὲν, ἀλλ' ὄχι ποτιστικαί, καὶ ἐκάτὸν εἴκοσιν ἀνίσως εἶναι ὄρειναι». Τὸ ἄρθρο αὐτὸ ἀποτελέσει σχεδὸν αὐτοτελὴ νόμο ποὺ ἔλαβε μάλιστα καὶ τὴν προσωνομία «ἐπικερῆς» καὶ καθοσίωσε κατὰ κάποιον τρόπο ἐπίσημα τὸ δικαίωμα κατοχῆς. Τελικὰ ὅλοι οἱ προγενέστεροι καὶ μεταγενέστεροι νόμοι ποὺ ἀφοροῦσαν παραχωρήσεις ἐθνικῶν γαιῶν, παρέπεμπαν σ' αὐτὸν γιὰ τὴ διαφύλαξιν τῶν κατεχομένων γαιῶν ἐκτὸς ἐκείνου τῆς προικοδοτήσεως τοῦ 1835 ποὺ δὲν κάνει διάκριση τῶν γαιῶν, ἀκριβῶς γιατί ἀπευθύνεται σὲ ὅλους τοὺς Ἕλληνες, ἐπομένως καὶ στοὺς κατόχους ποὺ μποροῦν νὰ πάρουν ὡς προικοδότηση τίς κατεχόμενες γαῖες. Τὸ ἄρθρο αὐτὸ γιὰ τὴν προστασία τῶν κατόχων καταργήθηκε ρητὰ μὲ τὸ νόμο ΥΛΑ' τῆς διανομῆς τοῦ 1871.

Στὸ νόμο περὶ φορολογίας τῶν προϊόντων τῆς γῆς τοῦ 1849 ἀναφέρεται γιὰ πρώτη φορὰ: «Τὸ δημόσιον ἐξακολουθεῖ νὰ διατηρῇ εἰς ἑαυτὸ τὴν νομικὴν κατοχὴν ἐπὶ τῶν ἐθνικῶν γαιῶν καὶ κτημάτων ἐκείνων ἐφ' ὧσων ἐλάμβανε δικαίωμα ἐπικαρπίας μέχρι τέλους τοῦ 1843, ἐκτὸς ἐὰν ἀπώλεσεν αὐτὴν διὰ δικαστικῆς ἀποφάσεως, ἢ δι' ἰδίας παραιτήσεως». Εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι ἡ διάταξη αὕτη συνδέεται μὲ τὸν προαναφερθέντα ἐπικερῆ νόμο τοῦ 1843 καὶ ὀριοθετεῖ τὰ δικαιώματα ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὴν κατοχὴ. Ἡ ἄσκηση τοῦ δικαιώματος τῆς κατοχῆς σὲ μία διευρυμένη βάση, ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω, ἀνάγκασε τὸ κράτος νὰ διαφυλάξῃ τὸν μοναδικὸ σύνδεσμο ποὺ τοῦ ἀπέμενε μὲ τὴν κυριότητα τῶν κτημά-

των του. Ὁ σύνδεσμος αὐτὸς δὲν ἦταν ἄλλος ἀπὸ τὸ δικαίωμα ἐπικαρπίας, πού ἀνὰ πᾶσα στιγμή μποροῦσε νὰ τὸ ἐπικαλεστεῖ γιὰ τὴν ἀπόδειξη τῆς κυριότητάς του μέσα σ' ἓνα πλήθος διεκδικήσεων πού τὸ ταλανίζουν σὲ ὅλο τὸ διάστημα μέχρι τῆς διανομῆ τοῦ 1871.

Σὲ γενικὲς γραμμὲς αὕτη ἦταν ἡ στάση τοῦ κράτους ἀπέναντι στὴν ἐθνικὴ γῆ καὶ κυρίως ἀπέναντι στοῦ δικαίωμα κατοχῆς τῶν καλλιεργητῶν τῆς.

Ἄς περάσουμε ὅμως τώρα στοὺς ἴδιους τοὺς κατόχους καὶ τὰ προβλήματα πού ἔθεσε ἡ σχέση τους μὲ τὴν ἐθνικὴ γῆ.

Ὁ νόμος τῆς διανομῆς τοῦ 1871 δίνει προτεραιότητα σὲ ὅσους κατέχουν τὴν ἐθνικὴ γῆ, κάτι πού ἀποτελεῖ ἐπίσημη ἀναγνώριση μιᾶς πραγματικότητας πού προηγήθηκε. Ἡ πραγματικότητα αὕτη εἶναι ὅτι ἡ ἐθνικὴ γῆ, σὲ μεγάλο ποσοστὸ τῆς, κατέχεται πολὺ πρὶν ἀπὸ τὴ διανομὴ τῆς.

Τὸ σύνολο τῶν κατεχομένων ἐθνικῶν γαιῶν δὲν εἶναι κάτι σταθερὸ σ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς πρὸ τοῦ 1871 περιόδου. Τὸ σύνολο αὐτὸ αὐξάνεται. Οἱ κυριώτεροι λόγοι πού μᾶς ὀδηγοῦν σ' αὐτὸ τὸ συμπέρασμα μποροῦν νὰ συνοψιστοῦν στὰ ἀκόλουθα: ἡ κατάτμηση τῆς ἰδιοκτησίας λόγω κληρονομικοῦ δικαίου ἀπαιτοῦσε τὴν ἐξεύρεση νέων ἐδαφῶν, γιὰ τὸ σχηματισμὸ μιᾶς ἐλάχιστης ἰδιοκτησίας. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἡ ἐσωτερικὴ κίνηση πρὸς τὶς πόλεις δὲν εἶχε στὴν ἐξεταζόμενη περίοδο (1833-1871) σημαντικὲς διαστάσεις γιὰ νὰ ἐξισορροπῇ τὴ φυσικὴ αὐξησὴ τοῦ πληθυσμοῦ. Τέλος τὸ φαινόμενο τοῦ ἀγροτικοῦ ἐποικισμοῦ στὴν ἴδια περίοδο, δηλαδὴ τῆς ἀνακατανομῆς τοῦ πληθυσμοῦ στὸ χῶρο μὲ τὴν κάθοδό του ἀπὸ τὶς ὄρεινὲς περιοχὲς στὶς πεδινές, ὅπου βρίσκονται καὶ οἱ ἐθνικὲς γαῖες, συνιστᾷ ἓναν ἀκόμη λόγο γιὰ τὴν ἐπέκταση τῆς κατοχῆς ἐπὶ ἐθνικῶν γαιῶν.

Τὴν αὐξησὴ αὕτη μποροῦμε νὰ τὴ δοῦμε σ' ἓνα ἐνδεικτικὸ στατιστικὸ ἀπόσπασμα:

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι

Ἔτος	Ἐκταση ἐθνικῶν καὶ ἰδιοκτητῶν γαιῶν (σὲ στρέμ.)	Καλλιεργούμενα εἶδη
1860	1.856.538	σιτάρι, κριθάρι, καλαμπόκι, ἀραβόσιτος
1864	2.831.782	» » » »

Πηγή: Ἀλ. Μανσόλας, *Πολιτειαγραφικαὶ πληροφορίες περὶ Ἑλλάδος*, Ἀθῆνα 1867, σ. 58-59.

Ἡ αὐξησὴ τῶν καλλιεργουμένων γαιῶν κατὰ ἓνα ἑκατομμύριο στρέμματα στὴ συγκεκριμένη περίπτωσι φαίνεται ἐξαιρετικὰ διογκωμένη γιὰ τὸ χρονικὸ διάστημα στοῦ ὁποῖο ἀναφέρεται. Γι' αὐτό, διατηρώντας τὶς ἐπιφυλάξεις μας γιὰ τοὺς ἀπόλυτους ἀριθμοὺς καὶ κρατώντας μόνο τὴν τάση αὐξησης, ὑποθέτουμε ὅτι αὕτη θὰ πρέπει νὰ ἀφορᾷ σχεδὸν ἀποκλειστικὰ τὶς ἐθνικὲς γαῖες, ἀφοῦ στοῦ διαστήματος αὐτοῦ δὲν ἔχουμε κανένα νόμο μερικῆς διανομῆς τῆς ἐθνικῆς γῆς γιὰ νὰ αὐξηθεῖ ἡ ἰδιοκτητὴ γῆ, ἐνῶ οἱ προγενέστεροι νόμοι ἔχουν ἤδη διανύσει τὴν περίοδο τῆς καρποφόρας ὕλοποίησής τους.

Ἐδῶ θά ἔπρεπε ἴσως νά ἀναφερθοῦμε μὲ συντομία στὰ προβλήματα ποὺ παρουσιάζουν οἱ στατιστικὲς πηγές.

Τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ προβλήματα εἶναι ἤδη γνωστὸ ἀπὸ τὸν 19ο αἰ. Οἱ στατιστικὲς πληροφορίες γιὰ τὸ σύνολο τῶν καλλιεργουμένων γαιῶν (ἐθνικῶν καὶ ιδιοκτητην) ἀπεικονίζουν τὴν ἔκταση μόνο τῶν καλλιεργούμενων γαιῶν κατὰ τὸ ἔτος τῆς συλλογῆς τῶν πληροφοριῶν, ἐνῶ εἶναι γνωστὸ ὅτι μὲ τὸ ἐπικρατοῦν σύστημα καλλιέργειας, τῆς ἀγρανάπαυσης, κάθε χρόνο κάποια ἐδάφη μένουν ἀκαλλιέργητα. Ἐπομένως μπορεῖ νά πληροφοροῦμαστε γιὰ τὸ σύνολο τῶν καλλιεργούμενων ἐκτάσεων μία χρονιά, ἀλλὰ μᾶς ξεφεύγει τὸ σύνολο τῶν ἐδαφῶν ποὺ κατέχονται καὶ συμμετέχουν στὴν ἀγροτικὴ παραγωγή. Ἐπειτα οἱ ἐκτάσεις ποὺ μᾶς παραδίδονται δὲν προέρχονται ἀπὸ καταμετρήσεις, ἀλλὰ προκύπτουν καθ' ὑπολογισμό ἀπὸ τὴν παραγωγή. Δηλαδή τὸ μόνο γνωστὸ στοιχεῖο εἶναι ἡ παραγωγή. Ὑπολογίζεται ἓνας μέσος ὅρος παραγωγῆς κατὰ στρέμμα μὲ τὸν ὁποῖο διαιρεῖται ἡ ὅλικη παραγωγή καὶ βρίσκειται ἡ ἔκταση. Αὐτὸ ὅμως μπορεῖ νά γίνει μόνο στὰ ἐξαγώγιμα προϊόντα τῶν ὁποίων ἡ ποσότητα μπορεῖ νά βρεθεῖ στὰ τελωνεῖα. Γιὰ τὰ ὑπόλοιπα προϊόντα ἡ παραγωγή ὑπολογίζεται ἀπὸ τὴ φορολογία ποὺ κι αὐτὴ μὲ τὴ σειρά τῆς ἔχει τὰ προβλήματά της. Κάτι ἄλλο. Ἡ αὔξηση ποὺ παρατηρεῖται στὶς φυτεῖες εἶναι δύσκολο νά διαπιστωθεῖ ἂν πραγματοποιήθηκε ἐπὶ κατεχομένων γαιῶν ποὺ σπέρνονταν ἢ ἐπὶ μὴ κατεχομένων. Ἐπίσης ὁ ἀκριβὴς προσδιορισμὸς τοῦ συνόλου τῶν φυτειῶν δὲν εἶναι δυνατός, ἐφόσον οἱ πηγὲς μᾶς παρέχουν πληροφορίες ἄλλοτε μόνο γιὰ ὀρισμένα εἶδη φυτειῶν κι ἄλλοτε γιὰ ὅλα τὰ εἶδη ἀλλὰ μὲ διαφορετικὸ μέτρο ὑπολογισμοῦ, δηλαδή κατὰ στρέμμα, κατὰ δέντρο ἢ κατὰ παραγωγή. Τέλος ἀπὸ τίς πηγὲς ποὺ μετροῦν ὀρισμένα εἶδη φυτειῶν κατὰ δέντρο δὲν μπορούμε νά συμπεράνουμε κατὰ προσέγγιση κατεχόμενες ἐκτάσεις, γιατί συνήθως ἡ σύνθεση τῶν κτημάτων δὲν εἶναι ἀμιγῆς. Μία ἔκταση συχνὰ φιλοξενεῖ δύο, τρία ἢ καὶ τέσσερα εἶδη φυτειῶν συγχρόνως, ἐνῶ ἡ ὀνομασία τῆς ὑποδηλώνει πιθανὸν τὴν ἀρχικὴ τῆς κατάστασης ἢ τὴ φυτεία ποὺ ἐπικρατεῖ σ' αὐτὴν, π.χ. ἐλαιοπερίβολο, ἀμπελώνας κ.λ.π.

Εἶδαμε λοιπὸν ὅτι ἡ ἐθνικὴ γῆ σὲ μεγάλο βαθμὸ κατέχεται. Ἀπὸ ποιούς ὅμως; Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ταυτότητα τῶν κατόχων καλλιεργητῶν μπορούμε νά ποῦμε ὅτι ἡ κατοχὴ ἐθνικῆς γῆς δὲν λειτουργεῖ μόνο γιὰ τὴν ἀναπλήρωση ιδιοκτησίας, ὅπου αὐτὴ δὲν ὑπάρχει, ἀλλὰ «ἐπιβάλλεται» λόγῳ τοῦ συστήματος ἀγρανάπαυσης, τὸ ὁποῖο ἀπαιτεῖ παρακαταθήκη γαιῶν. Ἐπομένως οἱ κάτοχοι δὲν πρέπει νά εἶναι μόνο ἀκτήμονες ἀλλὰ καὶ ιδιοκτῆτες τῶν ὁποίων ἡ ιδιοκτησία δὲν εἶναι μεγαλύτερη κατὰ 1/3 περίπου ἀπὸ αὐτὴν ποὺ μποροῦν νά καλλιεργήσουν. Ἡδὴ ἀπὸ τὴν περίοδο τοῦ Καποδίστρια ὑπάρχουν ἐπίσημες πληροφορίες ὅτι ἐθνικὴ γῆ καλλιεργοῦν καὶ οἱ ἔχοντες ιδιοκτησία.

Ἐπίσης ὁ πειρασμὸς τῆς παρακείμενης σὲ μέσους καὶ μεγαλύτερους κλήρους ἐθνικῆς γῆς δὲν θά πρέπει νά ἄφηνε ἀδιάφορους τοὺς ιδιοκτῆτες τῶν κλήρων αὐτῶν, ἀφοῦ ἡ ἐνοικίαση τῶν ἐθνικῶν φθαρτῶν κτημάτων δὲν μπορούσε νά

καλύψει τὶς ἀνάγκες τῶν καλλιεργητῶν σὲ ἐδάφη λόγῳ τῆς περιορισμένης τους ἔκτασης.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Εἶδος	Ἐθν. φθαρτὰ κτήματα	Ἐθνικοιδιόκτητες φυτεῖς
Ἀμπέλια	3.043 στρέμματα	101.454 στρέμματα
Σταφιδῶνες	1.000 στρέμματα	46.948 στρέμματα
Μορεῶνες	60.891 δένδρα	326.066 δένδρα
Ἑλαιῶνες	307.000 ὀκάδες ἐλαίου	315.510 ὀκάδες ἐλαίου
Σῦκα	995 καντάρια	74.830 καντάρια
Βαλανιδόδενδρα	56.649 καντάρια	2.180 καντάρια

Πηγή: Σ. Α. Σπηλιωτάκης, *Στατιστικὴ τῆς Γεωργίας*, Ἀθήνα 1864, σ. 56-59.

Ὅπως βλέπουμε ἀπὸ τὸν πίνακα 2, οἱ μεγαλύτερες ἐκτάσεις ἀφοροῦν τὶς ἐθνικοιδιόκτητες φυτεῖς, οἱ ὁποῖες ὅμως διέπονται ἀπὸ τὴ σχέση τῆς κατοχῆς, ὅπως ἤδη ἀναφέραμε, καὶ ὄχι τῆς ἐνοικίασης.

Ἐπειτα ἡ ἐνοικίαση φθαρτῶν κτημάτων δὲν ἦταν καὶ τόσο συμφέρουσα γιατί:

α) Τὸ πλεονέκτημα ἀπὸ τὴ μὴ καταβολὴ τῆς ἐπικαρπίας ἔχανε τὴν ἀξία του λόγω τοῦ τρόπου ἐνοικίασης, δηλαδὴ τῆς δημοπρασίας.

β) Ἡ ἐνοικίαση ἀφοροῦσε φθαρτὰ κτήματα (ἐλαιῶνες, ἀμπελῶνες κ.λ.π.) καὶ ὄχι ἀσκεπὴ γῆ.

γ) Οἱ ὅροι ἐνοικίασης προστάτευαν τὴν ὑπάρχουσα κατάσταση τῶν κτημάτων καὶ ἐπέτρεπαν τὴ βελτίωσή της ὄχι ὅμως καὶ τὴν ἀλλαγὴ τῆς φυσιογνωμίας της. Ἐτσι ὁ ἐνοικιαστὴς τῶν κτημάτων αὐτῶν δὲν μπορούσε, θεωρητικὰ τουλάχιστον, νὰ προχωρήσει χωρὶς κυρώσεις στὴν ἀλλαγὴ καλλιέργειας, ὅποτε τοῦ ἐπέβαλλε τέτοια ἐρεθίσματα ἢ ἀγορά.

δ) Ἡ ἐνοικίαση ὡς προσωρινὴ ἐνοχικὴ σχέση ἀπέτρεπε τὴ δημιουργία στενότερων δεσμῶν μὲ τὴ γῆ καὶ βέβαια ἀπέκλειε τὴν προσδοκία τῆς ιδιοκτησίας.

Γενικὰ ἡ ὑπαρξὴ κατόχων ἐθνικῆς γῆς ποὺ ἦταν ταυτόχρονα καὶ ιδιοκτῆτες, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ μέγεθος τοῦ ιδιόκτητου κλήρου, βεβαιώνεται κάθε τόσο μέσα ἀπὸ τοὺς φορολογικοὺς νόμους.

Δίπλα ὅμως στὴ φυσιογνωμία τῶν κατόχων ἔρχεται καὶ τὸ ἐρώτημα γιὰ τὴ φυσιογνωμία τῶν καταπατητῶν. Γιὰ νὰ προσεγγίσουμε ὅμως ἓνα τέτοιο πρόβλημα θὰ πρέπει νὰ ἀποφύγουμε πρῶτα ἀπ' ὅλα τὴ σύγχυση τῶν ἐννοιῶν κατοχῆς καὶ καταπάτησης. Ἐχοντας λοιπὸν κατὰ νοῦ τὴ μὴ καταβολὴ τοῦ δικαιώματος τῆς ἐπικαρπίας, τὸν κρίκο ποῦ, ὅπως εἶδαμε, συνέδεε τὸ κράτος μὲ τὴν ιδιοκτησία του, μπορούμε νὰ ἀναζητήσουμε τοὺς μηχανισμοὺς ποὺ διευκόλυναν τὴν καταπάτηση καὶ πρῶτα νὰ δοῦμε πῶς ἦταν κατανεμημένη στὸ χῶρο ἡ ἐθνικὴ ιδιοκτησία.

Ἡ ἔλλειψη ἐθνικοῦ κτηματολογίου μᾶς ἀναγκάζει νὰ σχηματίσουμε μία εἰκόνα γιὰ τὴν κατανομὴ τῆς ιδιοκτησίας αὐτῆς μέσα ἀπὸ τὶς σταδιακὲς διανομές

της. Οί διανομές έσπαζαν την ένότητα των έθνικων κτημάτων και δημιουργούσαν ζώνες ιδιόκτητης γής ανάμεσα στην έθνική, με αποτέλεσμα όλο και περισσότεροι ιδιόκτητοι κλήροι να συνορεύουν με έθνική γή. 'Από την άλλη, ή γνώση για την ακριβή έκταση τόσο των ιδιόκτητων κλήρων όσο και των έθνικων τεμαχίων ήταν έλλιπής. "Όσον αφορά την ιδιόκτητη γή, αυτή ή έλλιπής γνώση δεν στηρίζεται τόσο στην αδυναμία καταμέτρησης της γής όσο σε μία όλικη-μορφολογική αντίληψη του χώρου στον 19ο αί., όπου μία ακίνητη ιδιοκτησία προσδιορίζεται κυρίως από τη θέση και τὰ όρια και μερικές φορές την ιδιαίτερη όνομασία της ή και την παραγωγικότητά της και δευτερευόντως από την έκταση. Με βάση τὰ δύο αυτά στοιχεία, δηλαδή τη δημιουργία ζωνών ιδιόκτητης γής από τὰ πρώην έθνικά κτήματα και τη χρησιμοποίηση των όρίων ως βασικό κριτήριο προσδιορισμού των κτημάτων, ό καθένας που συνόρευε με έθνική γή μπορούσε να την καταπατήσει τόσο όσο χρειαζόταν για να μην άλλιωθει ή φυσιογνωμία του κτήματός του, αλλά ούτε και του έθνικού. Έτσι ή καταπάτηση δεν πρέπει να έννοηθεί μόνο σαν άρπαγή και «αφαίρεση» από τὸ χάρτη κάποιων μεγάλων έθνικων κτημάτων αλλά κυρίως σαν άθροισμα μικρών καταπατήσεων που διαδραματίστηκαν στα σύνορα ιδιόκτητης και έθνικης γής.

Περνώντας τώρα στα καθαυτά ζητήματα κατοχής, ας δοϋμε πώς μπορούσε να αποκτήσει κανείς δικαίωμα κατοχής επί έθνικης γής.

Ήδη από την εποχή της Τουρκοκρατίας όποιος ήθελε μπορούσε να λάβει δικαίωμα κατοχής επί ακαλλιεργητων εκτάσεων, για τὸ όποιο εκδιδόταν ό σχετικός τίτλος, τὸ ταπί. Τὸ δικαίωμα αυτό ήταν κληρονομητὸ και μπορούσε να μεταβιβαστεί με πώληση. Μετά την Έπανάσταση αυτό τὸ δικαίωμα κατοχής επί της γής που έθνικοποιήθηκε για την καλλιέργεια δημητριακων δεν απαγορεύτηκε· αντίθετα έγινε, όπως είδαμε, αντικείμενο προστασίας του ίδιου του κράτους.

Σ' όλη την έξεταζόμενη περίοδο (1833-1871) δεν εκδόθηκε κανένα νομοθέτημα που να όρίζει τη διαδικασία απόκτησης δικαιώματος κατοχής. 'Από άλλες πηγές μαθαίνουμε ότι τὸ δικαίωμα αυτό μπορούσε να αποκτηθεί μετά από σχετική άδεια των οικονομικων εφόρων. Μέχρι στιγμής όμως δεν μάς είναι γνωστό ποια ήταν ή ανταπόκριση των καλλιεργητων σε μία τέτοιου είδους απαίτηση του Δημοσίου. Φαίνεται ότι ή πλειοψηφία των καλλιεργητων προέβαινε στην κατοχή χωρίς άδεια ή στην καλύτερη περίπτωση με προφορική άδεια. Έδω όμως θὰ πρέπει να πούμε ότι ήδη πριν από την Έπανάσταση, κατά τὸ τέλος του 18ου και αρχές του 19ου αί., έχει αρχίσει να σημειώνεται ή μετακίνηση πληθυσμων προς τὸν πεδινὸ χώρο, όπου κατεξοχήν βρίσκονται οί τουρκικές ιδιοκτησίες και μετέπειτα έθνικές γαίες. Έπομένως ένα μεγάλο μέρος των έθνικων γαιων πρέπει να κατέχεται από την αρχή κιόλας της Έπανάστασης, ως φυσική συνέχεια μιᾶς σχέσης με την καλλιεργούμενη γή που προηγήθηκε (κατοχή, άγροληψία).

Άλλά πώς έννοοϋμε αυτή την κατοχή και μέχρι πού μπορούσε να φτάσει; Στεκόμαστε για λίγο στον νόμο της διανομής του 1871 και διαβάζουμε: «πάσα πώλησις κατοχής επί έθνικης γής είναι άκυρος από της δημοσιεύσεως του πα-

ρόντος νόμου». Τὸ χωρίο αὐτὸ μὲ ὅλες τὶς σχετικὲς συζητήσεις τῆς Βουλῆς ποὺ κρύβει πίσω του ἔρχεται νὰ ἀποδυναμώσει τὴν ἀποψη ὅτι οἱ καλλιεργητὲς ἐθνικῆς γῆς βρίσκονται σὲ σχέση ἐνοικιαστῆ-ιδιοκτῆτῆ μὲ τὸ κράτος. Τὸ κληρονομητὸ δικαίωμα κατοχῆς, ποὺ ὁμολογεῖται ἀπὸ πολλὲς πηγές, ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὴ δυνατότητα μεταβίβασης λόγω πωλήσεως ἢ καὶ ἄλλων αἰτιῶν. Προσπερνώντας τὴ νομιμότητα αὐτῶν τῶν μεταβιβάσεων, ἡ ὁποία ὅπως φαίνεται τυπικὰ δὲν ὑπῆρχε, φτάνουμε σὲ δύο βασικὰ ἐρωτήματα: α) ποιά πραγματικὰ ἦταν ἡ θέση τῶν καλλιεργητῶν ἐθνικῶν γαιῶν καὶ β) οἱ δύο νόμοι τῆς διανομῆς τοῦ 1871 ἦρθαν νὰ ἀνατρέψουν ἢ νὰ νομιμοποιήσουν μία προϋπάρχουσα κατάσταση;

Ξεκινώντας ἀπὸ τὸ πρῶτο ἐρώτημα, ἓνα σύνολο δικαιοπρακτικῶν ἐγγράφων τῆς περιόδου 1840-1880 μᾶς δείχνει ὅτι ἡ κατοχὴ ἐθνικῆς γῆς δὲν περιοριζόταν στὴν ἄδεια καλλιέργειας ὀρισμένης ἔκτασης. Τὸ ὅτι ἡ κατοχὴ μπορούσε νὰ κληρονομηθεῖ, βοηθοῦσε στὴ μονιμότερη σύνδεση τῶν καλλιεργητῶν μὲ τὴ γῆ, μὲ ἐπιπτώσεις τόσο στὸν προσανατολισμὸ τῶν καλλιεργειῶν ὅσο καὶ στὴν ψυχολογία τῶν καλλιεργητῶν. Αὐτὸ εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα νὰ υἱοθετηθοῦν συμπεριφορὲς ποὺ πλησιάζουν ἐκείνες τῆς τέλειαις ιδιοκτησίας. Ἔτσι στὰ παραπάνω ἐγγραφα οἱ ἐθνικὲς γαῖες γίνονται ἀντικείμενο πώλησης, δωρεᾶς, διανομῆς, πλειστηριασμοῦ, παραχώρησης, προίκας, ἀνταλλαγῆς, διαθήκης. Οἱ πράξεις αὐτὲς καλύπτουν ὅλο τὸ γεωγραφικὸ χῶρο ὅπου ὑπάρχει ἐθνικὴ γῆ, κυρίως ὅμως τὴν Πελοπόννησο, καὶ ἀφοροῦν ὄχι μόνον ἀσκεπὴ γῆ ἀλλὰ καὶ φυτεῖες. Οἱ συμβαλλόμενοι εἴτε ἀναφέρουν ἀπλῶς ὅτι τὸ ἀντικείμενο εἶναι ἐθνικὴ γῆ, εἴτε παραλείπεται κι αὐτὸ —καὶ ἡ ιδιότητα τοῦ κτήματος γίνεται γνωστὴ ἀπὸ ἄλλες πηγές— εἴτε εἶναι πιὸ ἀναλυτικοί, ὅποτε ἐκεῖ βλέπουμε μία κλίμακα μεταβιβαζόμενων δικαιωμάτων ποὺ ξεκινáει ἀπὸ τὴν ἀπλὴ κατοχὴ καὶ φτάνει στὴν πλήρη κυριότητα. Σὲ ὅλες ὅμως τὶς περιπτώσεις, ὅπου ἀναφέρεται τὸ Δημόσιο, τὶς υποχρεώσεις ἀπέναντι σ' αὐτὸ τὶς ἀναλαμβάνει ὁ ἀποδέκτης τοῦ κτήματος, ἰδιαίτερα στὶς μεταβιβάσεις ποὺ γίνονται μετὰ τὸ 1871, γιατί στὶς μεταβιβάσεις πρὶν ἀπὸ τὴ χρονιά αὐτὴ δὲν ἀναφέρονται πάντα τὰ δικαιώματα τοῦ Δημοσίου. Τὸ ὑπάρχον δείγμα τῶν συμβολαίων δὲν εἶναι ἀρκετὸ γιὰ νὰ βγοῦν κάποια συμπεράσματα, ὅσον ἀφορᾷ τὶς τιμὲς τῶν γαιῶν ἢ ἄλλα ποσοτικὰ στοιχεῖα, ἀλλὰ εἶναι ἐνδεικτικὸ γιὰ τὴν ἀποδέσμευση ὀρισμένων πρακτικῶν. Ἔτσι τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ πράξεις μεταβίβασης συντάσσονται ἐνώπιον δημοσίου προσώπου, τοῦ συμβολαιογράφου, καὶ πολὺ περισσότερο μεταγράφονται ἐνώπιον ἐνὸς ἄλλου δημοσίου προσώπου πάλι, χωρὶς νὰ καταγγέλλεται πούθεν τὸ ἀντικείμενο τῆς συναλλαγῆς, δὲν σημαίνει ὅτι ἀποκοτῶν κύρος κάποιες ἐξαιρέσεις, ἀλλὰ ὅτι βγαίνει στὴν ἐπιφάνεια αὐτὸ ποὺ εἶναι καθημερινό, συνηθισμένο καὶ πανθομολογούμενο.

Ἄς σταθοῦμε γιὰ λίγο σὲ ἓνα εἶδος αὐτῶν τῶν μεταβιβάσεων ποὺ εἶναι καὶ τὸ πιὸ συχνό, τὴν πώληση. Μία τέτοια πώληση μᾶς στρέφει σὲ δύο κατευθύνσεις: γιατί πουλáει ὁ κάτοχος καὶ γιατί ἀγοράζει ὁ μέλλον κάτοχος. Ἡ ἀπάντηση γιὰ τὸν πωλητὴ θὰ πρέπει νὰ βρίσκεται στὴν πεποίθηση ὅτι εἶναι ιδιοκτῆτης, μία

πεποίθηση που δεν αγνοεί τα δικαιώματα του κράτους πάνω στην εθνική γη, αλλά στηρίζεται στην προσδοκία μιάς τελικής λύσης μέσα από τη δωρεάν διανομή. "Όσον αφορά τον αγοραστή, μία τέτοια αγορά δείχνει βέβαια την πεποίθηση της ιδιοκτησίας που έχει και ο πωλητής αλλά πολύ περισσότερο δείχνει τη δυσκολία αγοράς εθνικής γης από το κράτος μέσω της δημοπρασίας, της οποίας το αποτέλεσμα δεν είναι καθόλου σίγουρο πώς θα αποβεί προς όφελός του. Έπειτα, η έλλειψη διαθέσιμης ιδιοκτητης γης προς εκποίηση ήταν φυσικό να περιορίζει τις επιλογές των ενδιαφερομένων στην κατοχή εθνικής γης ή στην αγορά της από άλλον κάτοχο. Η αντίφαση που φαίνεται να υπάρχει ανάμεσα στο φαινόμενο της πώλησης κατοχής και στο βεβαιωμένο γεγονός της αφθονίας εθνικής γης θα πρέπει να οφείλεται στο εξής: τα καλύτερα τεμάχια εθνικής γης ήδη κατέχονται και ο χαρακτηρισμός «καλύτερα» δεν σημαίνει μόνο τα ευφορότερα αλλά και τα πιο εξυπηρετικά από την άποψη της θέσης τους. Επομένως, στη βάση μίας ορθολογικότερης οργάνωσης της παραγωγής, τα καλύτερα τεμάχια είναι εκείνα που ποτίζονται, εκείνα που βρίσκονται κοντά σε οικισμένο χώρο, που η σύνδεσή τους με την αγορά είναι πιο εύκολη και το ίδιο εύκολη και η έμπορεία τους, είτε πρόκειται για τυχόν καταπάτησή τους είτε για τις καταχρήσεις στην είσπραξη των φόρων. Καλύτερα είναι ακόμη εκείνα που μπορούν να εξασθενίσουν τον κατακερματισμό της ιδιοκτησίας και να αξιοποιήσουν αποτελεσματικότερα το υπάρχον δυναμικό των αροτριώντων ζώων. Σε ένιςχυση της άποψης αυτής έρχονται και οι συμβολαιογραφικές πράξεις ανταλλαγής ιδιοκτησιών κτημάτων με εθνικά. Γενικά όμως το γεγονός και μόνο ότι η εθνική γη πωλείται από κάτοχο σε κάτοχο δείχνει ότι η γη αυτή δεν είναι αποκλεισμένη από το εμπορευματικό κύκλωμα και σαν κεφάλαιο μπορεί να διατεθεί από τους κατόχους παρά την έλλειψη της κυριότητας από νομική άποψη.

Μία συμβολαιογραφική πράξη που θα μπορούσαμε να δούμε ακόμη είναι τα προικοσύμφωνα. Σ' αυτά, μεταξύ άλλων κινητών και ακινήτων πραγμάτων, δίνεται ως προίκα και εθνική γη. Έδω αυτό που μάς ενδιαφέρει κυρίως είναι ότι η κατοχή εθνικής γης εκτείνεται και στην κάλυψη κοινωνικών αναγκών, όπως η «ἀποκατάσταση» των γυναικών. Κι εδώ, όπως και στην πώληση, η πεποίθηση της ιδιοκτησίας υπάρχει και στον προικοδοτούμενο που αποδέχεται την εθνική γη, την οποία αντιμετωπίζει όπως και τα ιδιόκτητα πράγματα, σύμφωνα με το προικώο δίκαιο.

"Όλες αυτές οι πράξεις, καθώς και άλλες που έρχονται να καλύψουν με δωρεές ή παραχωρήσεις κάποιες ήθικες υποχρεώσεις, μάς οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η σχέση καλλιεργητών και εθνικής γης δεν είναι απλώς μία σχέση ένοικιαστή-ιδιοκτήτη. Όταν κάποιος μπορεί να μεταβιβάσει την κατεχόμενη απ' αυτόν εθνική γη με όποιονδήποτε τρόπο και μπορεί να κάνει όποιονδήποτε έπεμβάσεις πάνω σ' αυτήν, σε τι διαφέρει αυτή η κατοχή από την τέλεια ιδιοκτησία; Διαφέρει στην καταβολή του δικαιώματος επικαρπίας και στίς επιπτώσεις που έχει η έλλειψη κυριότητας στον δανεισμό.

Ἡ ἐπικαρπία (10-25% ἐπὶ τοῦ ἀκαθάριστου προϊόντος), μαζί μὲ τὴ δεκάτη καὶ τοὺς δημοτικούς φόρους, ἀφαιροῦσε ἓνα σημαντικό ποσοστὸ τῆς παραγωγῆς. Σ' αὐτὰ ἔρχονται νὰ προστεθοῦν οἱ καταχρήσεις τῶν φοροεισπρακτόρων, καθὼς καὶ ἡ ἀδυναμία νὰ λειτουργήσῃ ἡ ἀγροτικὴ πίστη μὲ ἀσφαλεῖς τίτλους κυριότη-
 τας στὰ πλαίσια τοῦ ἐνυπόθηκου δανεισμοῦ τῆς Ἐθνικῆς Τράπεζας. Πράγματι ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα ἀπὸ τὴν ἵδρυσή της κιόλας δὲν συμμερίστηκε τὴ στάση τοῦ κράτους ἀπέναντι στοὺς κατόχους ἐθνικῆς γῆς καὶ ἀπέκλεισε τὰ ἐθνικὰ κτήματα ἀπὸ τὸν ἐνυπόθηκο δανεισμὸ της. Μὲ ὅλα αὐτὰ τὰ στοιχεῖα περιμένουμε νὰ βρεθοῦμε μπροστὰ σὲ μία ἐκρηκτικὴ κατάσταση. Σ' ὅλη ὅμως τὴν περίοδο ποὺ ἐξετάζουμε ἡ ἀπουσία κοινωνικῶν ἐντάσεων μὲ ἀντικείμενο τὴ διανομὴ τῆς γῆς μᾶς ἀναγκάζει ἢ νὰ μειώσουμε τὴν ἐπίδραση καθενὸς ἀπὸ τοὺς παραπάνω παράγοντες ἢ νὰ ἀναζητήσουμε κάποιους ἄλλους παράγοντες ποὺ νὰ λειτούργησαν ἀντισταθμιστικά. Γιὰ παράδειγμα, ὑπάρχει ἡ ἐπικαρπία ἡ ὁποία ὅμως ἀπὸ τὴ μιὰ δὲν καταβάλλεται στὸ ἀκέραιο κι ἀπὸ τὴν ἄλλη βρίσκεται πάντοτε χαμηλότερα ἀπὸ τὰ ποσοστὰ ἐκμίσθωσης ιδιόκτητων γαιῶν ποὺ κυμαίνονται ἀπὸ 15-50% τῆς παραγωγῆς. Ὑπάρχει ἔλλειψη ἀσφαλῶν τίτλων ιδιοκτησίας γιὰ τὸν ἰδιωτικὸ δανεισμὸ· ὅμως θὰ πρέπει νὰ θυμόμαστε ὅτι ἓνα μέρος τῶν καλλιεργητῶν ἐθνικῆς γῆς εἶναι καὶ κύριοι κάποιου μικροῦ ιδιόκτητου κλήρου, τὸν ὁποῖο μποροῦν νὰ ὑποθηκεύσουν γιὰ τὴν ἐξασφάλιση χαμηλότερου ἐπιτοκίου. Ὑπάρχει ἔλλειψη ἀσφαλῶν τίτλων ιδιοκτησίας γιὰ τὸν ἐνυπόθηκο δανεισμὸ στὴν Ἐθνικὴ Τράπεζα, ἀλλὰ ἡ ἔλλειψη αὕτη δὲν εἶναι ὁ μόνος λόγος ποὺ δὲν ἀναπτύχθηκε ἡ ἀγροτικὴ πίστη. Μεγάλο μέρος τῶν αἰτήσεων δανείων ἀπορρίπτεται γιὰ λόγους ποὺ ἔχουν σχέση μὲ ζητήματα δικαίου, ἐθιμικοῦ καὶ ἐπίσημου, ὅπως καὶ μὲ ζητήματα συμπεριφορῶν τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας: γιὰ παράδειγμα, κτήματα γιὰ τὰ ὁποῖα ἔχουν ἐκδοθεῖ ἐπίσημα παραχωρητήρια τοῦ Ὑπουργείου Οἰκονομικῶν δὲν γίνονται δεκτὰ γιατί δὲν ἔχουν μεταγραφεῖ.

Οἱ παρατηρήσεις αὐτὲς δὲν ἐξοβελίζουν τίς ἐπιπτώσεις ποὺ ἐπισημάνσαμε ἀπὸ τὴ μὴ διανομὴ τῆς ἐθνικῆς γῆς γιὰ πενήντα χρόνια. Βοηθοῦν ὅμως στὸ νὰ προσδιορίσουμε τὴν πραγματικὴ βαρύτητα ποὺ εἶχε κάθε ἓνας ἀπὸ τοὺς παραπάνω παράγοντες στὴν ἀνάπτυξη τῆς ἐλληνικῆς γεωργίας, δηλαδὴ ἡ ὑπαρξὴ ἐθνικῆς γῆς, ἡ διατήρηση τοῦ συγκεκριμένου φορολογικοῦ συστήματος, ἡ ἐπιβολὴ τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου κ.ἄ.

Συνοψίζοντας μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ἡ ἀδυναμία τοῦ κράτους νὰ διανείμει τὴν ἐθνικὴ γῆ ἄφησε στοὺς καλλιεργητὲς τὴ δυνατότητα νὰ δημιουργήσουν ἓνα δικό τους καθεστῶς σχέσεων μὲ τὴ γῆ αὕτη, ἐμπνεόμενο ἀπὸ τὴ μιὰ ἀπὸ τὸ προεπαναστατικὸ καθεστῶς κατοχῆς γῆς καὶ διαμορφωνόμενο ἀπὸ τὴν ἄλλη εἴτε ἀπὸ τοὺς προσανατολισμοὺς ποὺ ἔδινε ἡ ἀγορὰ εἴτε ἀπὸ τίς ἀνάγκες ποὺ διεῖπαν τὴ νεοελληνικὴ κοινωνία. Αὕτη τὴν κατάσταση ποὺ δημιουργήθηκε, τὸ κράτος τὴν ἀποδέχτηκε καὶ τὴν προστάτεψε στὰ πλαίσια μιᾶς δημοσιονομικῆς ἀλλὰ καὶ κοινωνικῆς πολιτικῆς. Ἐτσι σὲ κάθε περίπτωση, εἴτε ἐπρόκειτο γιὰ τὴ φορολο-

γία είτε για την κατοχή είτε για την εκποίηση εθνικής γης, τὸ κράτος δὲν ἔκανε τίποτα ἄλλο ἀπὸ τὸ νὰ ἀποδέχεται μία διαμορφωμένη κατάσταση. Οἱ δύο νόμοι τῆς διανομῆς τοῦ 1871 ἀπ' ὅλες τὶς ἀπόψεις ἐπιβεβαιώνουν αὐτὴ τὴ θέση: προτεραιότητα στοὺς κατόχους, νομιμοποίηση τῶν πωλήσεων, ἀποδοχὴ τῶν ὑποθηκῶν. Οἱ καλλιεργητὲς ἐθνικῶν γαιῶν ἀπόκτησαν μία ἐμπράγματη σχέση, διαρκὴ καὶ ἰσχυρὴ, μὲ τὴν καλλιεργούμενη γῆ, ἀπολαμβάνοντας τὶς περισσότερες φορὲς τὰ πλεονεκτήματα τοῦ τέλειου ἰδιοκτήτη. Ἡ μαρτυρούμενη ἔλλειψη ἐργατικῶν χεριῶν γιὰ τὴν καλλιέργεια μεγάλων ἰδιοκτητῶν κτημάτων μὲ τὸ παράπονο ποὺ τὴ συνοδεύει σχεδὸν πάντα, ὅτι ὅλοι καλλιεργοῦν ἐθνικὲς γαῖες, δείχνει τὴν ἀνεκτὴ θέση τῶν καλλιεργητῶν ἐθνικῶν γαιῶν. Πρόκειται γιὰ μία κατάσταση ποὺ συνοψίζεται πολὺ ὠραῖα στὴ ρήση τοῦ Π. Καλλιγᾶ στὸν *Θάνο Βλέκα* ὡς νέο αἶνιγμα τῆς Σφίγγας: «γῆ ἄνευ ἀνθρώπων καὶ ἀνθρωποὶ ἄνευ γῆς».

Πηγές - Βιβλιογραφία

Ἡ βιβλιογραφία ποὺ ἀκολουθεῖ δὲν εἶναι ἐξαντλητική. Ἀποτελεῖται μόνο ἀπὸ τὸ βασικὸ ἀρχεῖο καὶ βιβλιογραφικὸ ὕλικό στο ὁποῖο στηρίχτηκαν οἱ ὑποθέσεις ἐργασίας τοῦ κειμένου.

Ἀρχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, ἔκδοση Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων, τ. 1 καὶ 3, Ἀθήνα 1971.

Ἀρχεῖο Ἑλεγκτικοῦ Συνεδρίου, Παραχωρητήρια γαιῶν (τὸ Ἀρχεῖο περιλαμβάνει 261 κατάστιχα στὰ ὁποῖα ἔχουν καταχωριστεῖ οἱ παραχωρήσεις ἐθνικῶν γαιῶν).

Βεργόπουλος Κ., *Τὸ ἀγροτικὸ ζήτημα στὴν Ἑλλάδα: ἡ κοινωνικὴ ἐνσωμάτωση τῆς γεωργίας*, γ' ἔκδοση, Ἀθήνα (α' ἔκδοση 1975), Ἐξάντας.

Γενικὴ ἔκθεσις περὶ τῶν λογαριασμῶν τῶν οἰκονομικῶν διαχειρίσεων τοῦ 1845 καὶ 1846 καὶ τοῦ ἀπολογισμοῦ τῆς χρήσεως 1845 (ὑποβλήθηκε ἀπὸ τὸ Ἑλεγκτικὸ Συνέδριο στὸ βασιλεῖο Ὁθωνα τὸ 1854).

Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως, τ. 1 (1833-1842), 2 (1843-1854), 3 (1855-1864) (ἀνατύπωση) καὶ οἱ τόμοι τῶν ἐτῶν 1865-1871.

Ἐφημερίς τῶν Συζητήσεων τῆς Βουλῆς, περίοδος Γ', Σύνοδος Β', τ. Α' καὶ Β', 1871.

Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο τῆς ΕΤΕ, Σειρὰ Δάνεια, ΙΑ' Αἰτήσεις Δανείων, φάκ. 1-90.

Μανσόλας Ἀλ., *Πολιτειαρχικαὶ πληροφορίες περὶ Ἑλλάδος*, Ἐθνικὸ Τυπογραφεῖο, Ἀθήνα 1867 (ἐπανεκδόση Ν. Καραβία, Ἀθήνα 1980).

Μάουρερ Γκ. Α., *Ὁ Ἑλληνικὸς Λαός*, Χαϊδελβέργη 1835, ἑλλ. μετὰφραση Ὁλγας Ρομπάκη, εἰσαγωγή-ἐπιμέλεια-σχολιασμός Τάσου Βουρνᾶ, ἐκδ. Τολίδη, Ἀθήνα 1976.

Μπελιά Ἐ., «Στατιστικὰ στοιχεῖα τῆς Λακωνίας κατὰ τὴν Καποδιστριακὴν περίοδον», ἀνάτ. ἀπὸ περ. *Λακωνικαὶ Σπουδαί*, τ. Γ', Ἀθήνα 1977.

Νάκος Γ., *Τὸ νομικὸ καθεστὼς τῶν τέως δημοσίων ὀθωμανικῶν γαιῶν: 1821-1912*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 1984.

Παναγιωτόπουλος Β., «Ἡ βιομηχανικὴ ἐπανάσταση καὶ ἡ Ἑλλάδα, 1832-1871», στὸ: *Ἐκσυγχρονισμός καὶ βιομηχανικὴ ἐπανάσταση στὰ Βαλκάνια τὸν 19ο αἰ.*, Ἀθήνα, Θεμέλιο, 1980.

- Παναγιωτόπουλος Β., «Δημογραφικές εξελίξεις», *Ιστορία του Έλληνικού Έθνους*, τ. ΙΑ', 'Αθήνα, Έκδοτική 'Αθηνών, 1975, σ. 152-158.
- Πανταζόπουλος Ν., *Τò διὰ τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 θεσπισθὲν δίκαιον καὶ οἱ Ἕλληνες νομικοί*, Θεσσαλονίκη 1971.
- Πανταζόπουλος Ν., *Ἀστικός Κώδιξ καὶ ἐθνικὸν δίκαιον*, 'Αθήνα 1945.
- Στατιστικὴ τῆς Γεωργίας, πρόλογος Σ. Α. Σπηλιωτάκη, ἔκδ. Γραφείου Δημοσίου Οἰκονομίας, 'Αθήνα 1864.
- Τσουκαλᾶς Κ., *Ἐξάρτηση καὶ ἀναπαραγωγή. Ὁ κοινωνικὸς ρόλος τῶν ἐκπαιδευτικῶν μηχανισμῶν στὴν Ἑλλάδα (1830-1922)*, 'Αθήνα, Θεμέλιο, 1977.

ΕΥΗ ΚΑΡΟΥΖΟΥ

ΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΔΩΝ (1864 - 1952)*

Η μελέτη αυτή πηγάζει από τη διαπίστωση, ότι η απόκτηση από τις γυναίκες των πολιτικών τους δικαιωμάτων έχει τη δική της ιστορία, μια ιστορία που δεν έχει γραφτεί και δεν έχει αποτυπωθεί στη συλλογική μνήμη.

Ι. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΞΟΝΕΣ

Α'. Η επιλογή του 1864 ως χρονικής αφετηρίας της μελέτης, προέκυψε απ' τη διαπίστωση, ότι η κατοχύρωση της πολιτικής ισότητας των γυναικών συνιστά τμήμα της ιστορίας της καθολικής ψηφοφορίας, παρόλο που η σύγχρονη ιστοριογραφία εξακολουθεί να μας βεβαιώνει πως η καθολική ψηφοφορία στην Ελλάδα καθιερώθηκε το 1864, ταυτίζοντας την ιστορία του θεσμού με τη διαδικασία απονομής πολιτικών δικαιωμάτων στον αντρικό πληθυσμό και μόνο. Εξάλλου, στην πορεία της έρευνας έγινε φανερό, πως για να γίνουν κατανοητές οι ιδιαιτερότητες της απονομής πολιτικών δικαιωμάτων στις γυναίκες, έπρεπε να μελετηθεί το θέμα συγκριτικά.

Β'. Οι φεμινιστικοί αγώνες για την πολιτική ισότητα των δύο φύλων στόχευαν στην κατάργηση του αποκλεισμού των γυναικών από τους πολιτικούς θεσμούς. Επομένως, η ιστορία των γυναικείων πολιτικών δικαιωμάτων αποτελείται αφενός από την κατανόηση τού τι σήμαινε για την κοινωνική θέση των γυναικών

* Το άρθρο αυτό είναι μια πρώτη, πολύ γενική προσέγγιση στο θέμα, το οποίο θα αποτελέσει τη διδακτορική μου διατριβή. Προήλθε από ομιλία στην Ε.Μ.Ν.Ε. που έγινε τον Ιούνιο του 1987.